

Тома Басараб хотів повіситися у кошниці в саме полудне... Але Томиха наробила зойку, всі сусіди покидали ціпи з рук, всі сусідки повилітали з хорім і прибігли на Томине обійстя. Відважний Антін, той, що тягнув зуби по шустці, заліз у кошницю, і бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час ціле подвір'я заповнилося людьми і дітьми. Вони стояли і дивилися з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводинах, та допоможіть мені єго занести до хати. Оце раз дурний нарід — гадаєш, що ті вкусить?!

Тому занесли до хати, а юрба вийшла за ворота і почала судити по-своєму.

— Басараби знов починають вішатися, не мають гаразду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затягся; господи, яка тогди буря зірвалася! Мені з хати цілий причілок урвало.

— Басараби мають вже до себе, що тратяться один за другим.

— Я пам'ятаю, як повісився Николай Басараб, потім за ним стратився Іван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці зачепився Василь. Отряс із неї увесь цвіт, мав повне волосе того білого цвіту. То вже три, а я ще рахуюся молодий чоловік — мені, може, є, а може, ще нема трийцять і п'ять років.

— Ти пам'ятаєш це, а я тямлю, як на бантині повис їх прадід. Богатир був теменний, гроші сушив на верені і пішя ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, що браму перескакував, і канчук все мав коло себе. То вповідали люди, що він гонив людей на панщину і тим канчуком м'ясо рвав на людях. А одного ранку розійшлася чутка, що старий атаман

висить на бантині. Я ще малий був, але так, як сьогодні, виджу цару народа на єго подвір'ю. Як єго відтяли і несли до хорім, то такий був страшний, що жінки зі страху плакали. А хлопці нічо, лише казали: "О, вже не меш із нас шкіру кавалками здоймати, вже ті тот висадив на бантину!" Потім у день чи в два дні така звіялася буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здоймало верхи...

— Та показують люди ще на старій могилі гроби Басарабів. Вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі. То є тоті гроби і за старим, і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви ж гадаєте, що піп має право такого ховати на цвинтарі!? Аби давав цілий маєток, то не можна. Відки такого проклятого пхати межи люди!?

— Но, но, тепер Басараби попускають голови в долину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цеє не потягнув за собою більше, бо то їх всіх пазить. Дивися, один стратився, дивися, а то десять їх наставилося. Вони всі зчеплені до купи. Біда їх всіх на однім мотузку провадить...

— То до смого коліна буде їх так душити, а як семе коліно мине — та й нема моці вже. Десь котрийсь добре заслужився перед богом. То кара, люди, сему кістку аж карати! Бог не має гіршої кари на землі...

— То видко по них, що їх бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони богачі, і розум їм дає — а нараз все забирає та й висаджує на бантину.

— Таже лише треба подивитися на їх очі. То не очі, то така чорна рана в чолі, що жиє і гниє. У одного таке око, як продасть, погляне та й нічо не видить, бо то око не до вйдіня. А в другого воно одно лише жиє, а решта коло него камінь — чоло камінь, лице камінь, все. А цей Тома, ніби

він дивився коли на чоловіка як варт? Око ніби на тебе справлене, а само дивиться десь у себе, десь у глибінь безмірну.

— Дивиться око на тот давний гріх, що за него їм кара йде. Він там у них усередині покладений, аби всі дивилися на него і аби спокою не мали, аби була кара.

— Сесі Басараби то на покаяніє людське родяться, і багатіють, і душу гублять.

— Тяжкий гріх мають у своїй фамілії і мусять его доносити, хоть би мали всі піти марне!

— Гріх, люди, гріх не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву, і він чоловікові душу возьме і дасть на вічні муки...

Жінки слухали і мало не хрестилися, діти посідали поміж ними, а хлопці ще довго балакали за гріхи і поплелися вкінці до коршми.

II

Всі Басараби зійшлися до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбогатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила їди й пиття і обсадила великий стіл кривими, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плач вже, бо доста вже з тебе, бери та сідай, та тішмося, що-смо всі вкупці. Сідай, роде мій, най з тобов все щастє сідає. Коби був Семен, то би він вас знав просити і присилувати. Николаю, а чи пам'ятаєте, як вам пляшку з горівкою розбив на голові і пироги викинув псам, що-сте не хотіли з ним пити?

— То не було, бабо, жарту з дідом: або гинь, або пий!

— Я до тебе, Томо, нап'юся, бо-с мені наймиліший! Най ся вп'ю! Бабі небогато треба, аби заспівала дівоцької...

— Ей, Томо, Томо, коби-м у твоїх роках учинилася! Гай, пий, не пускай очий під стіл. Коби ти очі не пускав удолину, але вгору, то легше би твоїй душі було. Пий до вуйка Миколая...

Вона стояла перед столом висока, сива і проста. Очі мала великі, сиві і розумні. Дивилася ними так, як би на цілім світі не було такого кутика, аби вона його не знала і, закативши довгі білі рукави, не зробила би в нім того, що порядна господиня робить, аби вона не спрятала, не прихарила і не звела всього до порядку.

— Бабо, у вас добре: і їсти, й пити, бо хоть ви мовчите, але очі ваші просять.

— У мене таки так, я очі маю, аби сміялися, аби жартували. Я не маю їх, та й мама їх не змалювала, аби плакали. Коби ви із своїх очий прігнали тоту мраку чорну, що вам світ затемнює. У моїх очах є мої діти, є моє поле, і моя худоба, і мої стодоли, та чого їм застелюватися журую? Як прийде жура, а я виплачуся, зарумаюся та й обітрися.

— Не кожда натура однака, бабо. Є така, що хоть ти її медом годуй, хоть ти її у найкращу весну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей, Басараби, Басараби! У вас нема дітий, у вас нема нивки ані худобинки! У вас є лишень хмара, і полуда, і довгий чорний чупер, що вам сонце закрив. А бог вас карає, бо ви маєте на єго сонце дивитися, ви маєте дітьми тішитися і зеленим колосом по веселім лиці гладитися. Томо, табо бери, не гнівайся на бабу. Баба тебе до хресту носила, баба плакала, як тебе до войска виряджали, баба на твоїм весілю кісточками докупи дзоркала. Баба вам не воріг. За то, що душу хотів-єсь загубити, за то я гніваюся на тебе. Але вперед з'їжте, що-м вам понаварювала, бо я задурно не хочу робити, а потім будем говорити.

— Роде мій чесний та величний! Тішуся тобою як не знати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моїм столом п'єш та файні слова говориш!

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце замиготить по чорнім глибокім ставі. Всі очі піднеслися і справилися на бабу.

— Ай, Басараби, аді, аді, кілька очий, сам-саміський сум і туск!

— Бабо, не кажіть так, бо ми всі такі контетні вашими словами, як коли вино солодке пили. Ми би вас, бабо, брали по черзі до хати, аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселявати? А вони вам сорочок не вішивають, а вони дітем вашим голов не миють? Ви не видите нічо, не видите, бо-сте сліпі. Бог вас покарав сліпотою...

— Бабо, ану ж ми повстаємо та позакурюємо собі люльки, бо чого ми будемо сидіти за столом, як трунок нічо не приймає?

— Вставайте, вставайте та куріть, а я сяду собі коло Томи та буду єго питати, що таке тяжке пригнітило єго душу...

III

Тома чоловічок маленький, сухий, з довгим чорним чупром, що спадав лагідними, гладкими пасмами на широке чоло. Очі темно-карі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах, і дороги по них найти собі не годні. Лице смагляве, застрашене, як би діточе. Він висунувся з-поза стола і сів коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на світі жити, чому ти хочеш покидати свої діти, свою жінку та й рід? Не встидайся, але

викажи свою їдь, що тебе їсть, та, може, ми що тобі порадимо або поможемо?

Всі звернулися до Томи.

— Кажи, кажи, не затаюй нічо, та тобі легше буде.

— То нема що таїти,— відрік Тома,— я таїв, доки міг, а тепер всі знаєте.

— Та нічо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдалися, або ми тобі догорили. Та й обачіне май над нами. Ти знаєш, що як один у нашій фамілії стратиться, то зараз другого за собою тягне. А може, межи нами вже такий є, що як вчув за твою пригоду, та вже надумав і собі стратитися? — сказав сивий Лесь.

Басараби, як винуваті, попускали очі в долину.

— Тодоско, та будь же тихо, не плач, не плач...

— Я не знаю, відки і як, але то такі гадки приходять, що не дають спокою. Ти свої, а гадки свої, ти продираєш очі, аби нагнати їх, а вони, як пси, скавулять коло голови. З добра, люди, ніхто не закладає собі воловід на шию!

— А як тобі подієся така завороть у голові, та чому ти жінці не скажеш, чому до церкви не підеш?

— То пусте, бабо. Як вони обсядуть, то вони не пустять мене кроком від такого місця, де вони гадають мене прив'язати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так зв'яжуть, що на світі таких ланців нема, аби так глибоко заходили всередину. Та й чую, як дзоркотять коло мене... Дзорк, дзорк, дзінь, дзінь... Як зачнуть дзінькати, то голова пукає наче четверо й

уха десь так утворюються, як рот, і так люблять слухати той бренькіт. Я вночі обернуся та затулю одно вухо, а друге зато розтвиряєся,— і мені кості в голові тре. А я накриюся подушкою, а воно по подушці тими ланцями лупить. Та й ніби каже, ніби лопатою легенькою в саму голову слово суне: "А йди ж, а йди ж за мнов, так тобі буде добре, добре". А я ймуся за постіль та так тримаюся, що м'ясо в руках тріщить, як би живе розтягав...

— Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш? — крикнула на Тому його жінка.

— Ти не страхайся, жінко, бо тепер вони від мене відвернулися геть, мені тепер так легко, якби-м на світ народився. Але я вам хочу уповідати, яка то мука є у того, що тратиться. Такий чоловік аж має бути спасений! Бо ще за єго життя з него нечисте душу викидує, отаки отак, що викопує. Рве тіло, кості розважає, аби собі до душі такі дучки поробити, аби її відти вибрати. Яка тото мука, який тото страх, яка тото біль, що за такі страждування дав би собі ногу або руку відтяти!

— Та як воно тебе по ночах пазить, де воно тебе ловить?

— То чути наперед, що воно прийде, та й воно не питає ні дня ні ночі, ні сонця ні хмар. Отак встанете рано, помолитеся богу та ідете собі на подвір'є. Станете на порозі та й закаменієте. Сонечко світить, люди вже коло хатів викрикують, а ви стоїте. Чого стоїте? А стоїте того, що щось вас у голову дюгнуло, збоку, дуже легонько. А з голови йде до горла, а з горла в очі, в чоло. Та й вже знаєте, що десь із-за гір, із-за чистого неба, ще з-позаду сонця припливе чорна хмара. Ви не годні сказати, відки ви знаєте, що вона прийде, але зо три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить попід небо. Та й пускаєте увесь розум за нею, він біжить від вас отак, як пастух вівці лишить, отак до знаку ви лишаєтеся такі самі, а страх такий великий, що боїтеся одно слово сказати. Заціпить вам зуби, та й чекає.

— Я знаю, Томо, я розумію, якурат воно так,— сказав Миколай Басараб.

— Миколаю, ти здурів, чи що тебе напало?!

— Я лише так...

Басараби поглянули недовірливо на Миколая і замовкли.

— Люди, ви не страхайтесь, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже мете знати, як воно цукається до хрестянина. Бо то десь вам ще прапрадід воював з турками та вбив семеро маленьких дітей. Наткнув на спис так, як курят, та й его бог покарав, бо він зараз покинув воювати і ходив з тими дітьми тринадцять років. Ніби не ходив, бо то погнило, але все носив той спис, і все ему виглядало, що він тоті діти носить. Та й відси пішла кара на Басарабів. То ще як я йшла за Семена, та мої мама мені повістували за це та й не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то межи вами десь-не-десь прокидається. Не кожний Басараб носить той гріх, лиш бог одному котромусь кладе его в сумліне. Та тому ви не напуджуйтеся, а що Тома каже, то ви собі зятяте, як то гріх ґрасує, доки не відкуплений. Бо тіло все перебуде, по нім нічо не пізнати, але сумліне точить. Та то видко на дереві на такім великім, що хмар досягає. Розколеш его, а там сама червоточина, черв'яка не видко, ніколи не вздрите, а сточене раз коло разу. То так сумліне точить з рода в рід.

— Сумліне точить, а то кара над усіма карами.

— Та розкажуй, Томо, як воно тебе точить? Не допоможе нічо, треба вислухати.

— Воно точить, але не каже, за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я неповинний, а воно карає. Та як така хмара злопотить по небі, та й тогди приходить сам час, аби тратитися. Йдете коло води, а

вона вас тягне, як цілює, як обіймає, як по чолі гладить, а чоло таке, як грань, як грань. Таки би-сте у ту воду, як у небо, скочили. Але десь відкись виринає в голові слово: тікай, тікай, тікай! І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудий, а голова розскакується, бо дуріє. Аж тепер дуріє. Глипнете на вербу, та й вас знов зіпре. Руки такі чиняться веселі, аж скачуть та й без вас, без вашої причини, самі-таки. Хапаються за галуззя, пробують, моцують, а ви от як на боці стоїте, от як не робите ви, лише руки. Та й знов надбіжить слово: тікай, тікай! Руки обсипаються огнем, падають як усушені, та й знов тікаєте. Як кого на очі побачите, або жінку, або дитину, а воно также кричить: тікай! Але і говорить до них, і сміється, а все то так, як би не я говорив, і тручає там, де нема людей. Приходить до такого, що вам нагадується така грушка, що ще як ви дитиною були та виділи її. Де який клинок, де який гак, де яка бантина,— все вам нагадається. То гонить воно чоловіка у тисячу боків нараз, а не знати, куди йти. А потім лишить, нараз лишить. Мине година, або й дві, або й день, та й знов приходить. Серце застигає, очі так плачуть, так плачуть, що викапують. Але ані сліз не видно, ані плачу не чути. Та й провадить вас знов, та й мордує наново. Я не раз випивав цілу квартиру горівки і пролигав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нічо не помагало...

А вчора то мене вже так придушило, що-м стратив геть розум, і очі, і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло, та й показало бантину в кошниці. Кожду крішку на ній показало, кожний сучок. Та й таки-м не спирався, бо не було куди лише відмотав воловід від ясел та й заліз у кошницю. То так спокійна мені було, так легко! Я замотував той мотуз і пробував, чи добре держить, і все знав, як треба зашнурок зробити, як зависоко підтягнути. Я сьогодні дивуюся сам, як я так спокійно і весело тратився. Але тепер мені, богу дякувати, відійшло, і такий я рад, рад...

Басараби як би поснули у дубовім сні.

— Гріхи, люди, гріхи, треба бога просити.

— Докторі кажуть, що то така нерва є, що вона так хорує, як би й чоловік. Вона десь є в чоловіці, то вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, що докторі знають!..

IV

— Мой, а вийдіть за Миколаєм, де він пішов? — сказала Семениха.

Басараби здригнулися, жаден не рушився з місця. Покаменіли.

— Та вийдіть за Миколаєм, кажу... Де він пішов?

Жінки заголосили. Басараби позривалися і гурмою вийшли надвір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робіть крику...